

Emberi jogok az újabb egyházi megnyilatkozások tükrében

1. Az emberi jogok fogalma és kikristályosodása

A szó szoros értelmében vett emberi jogokról akkor beszélhetünk, ha olyan jogokról szólunk, amelyek minden embert *mint embert* illetnek meg. Az természetesen jogfilozófiai és terminológiai kérdés, hogy jogról beszélünk-e ezek vonatkozásában már azelőtt is, hogy a jog alkotására illetékes társadalmi tényezők kinyilvánítanak (kihirdetnék) és szankcionálnák azokat. Ha igen, akkor is az ember által nem tételezett, cselekvésünk számára normatív erővel rendelkező valóságon alapuló alanyi jogok a jog világában külön kategóriát alkotnak, és hagyományosan inkább természetjog, *ius naturale* néven szerepelnek. Mégis az egyetemes és az emberi felelősséget illető, ha tetszik, perszonalisztikus előfeltételek az emberi jogok modern fogalmának kialakulásához már a középkor során érésnek indultak, elsőként a kánonjog világában, mely különös súlyt helyezett a személyes szándék, felelősség és lelkiismeret témájára¹. Ezek az elemek bizonyos szempontból megszilárdultak az 1679-ben kiadott *Habeas Corpus*-ban, mely az angol alattvalóknak nyújtott védelmet az önkényes letartóztatás és az ítéletre való várakozásban eltöltött, hosszú fogvatartás ellen. Bár itt még régi jogok megerősítéséről van szó, ám világosan megjelenik az igény az állam mindenhatóságának és az alattvalók életébe való beavatkozásának korlátozására. Vagyis igazolást nyer az emberi személy és a személyi szabadság elsőbbségének elve. Ezeket az értékeket kifejezetten alkotmányjogi alapelvekké 1776-ban teszik, mégpedig az amerikai kolóniák jogainak alapokmányában, a *Bills of Rights*-ban, amely egyben kikiáltja az angol kormánytól való függetlenséget is. Az amerikai nyilatkozat természetes vagy velünk született jogokat említ, így az élethez, a szabadsághoz, a tulajdonhoz, a biztonsághoz való jogot, vagyis olyan jogokat, melyek minden korban, minden ember számára érvényesek, és amelyek felette állnak a rendes törvényhozó hatalom által kibocsátott normáknak. A francia nemzetgyűlés által 1789-ben elfogadott, „az ember és a polgár” jogairól szóló nyilatkozat hasonlóképpen úgy tekinti ezeket a jogokat, mint amelyek a természetjogból fakadnak, az újkori természetjogi elmélet értelmében. Mivel ez a nyilatkozat már az ember jogairól beszél, méltán tekinthető az emberi jogok mai fogalma első, klasszikus európai megjelenésének.

A II. Világháború barbársága után nyilvánvalóvá vált, hogy az időközben tért hódító jogpozitivizmus nem elégséges például a háborús bűntettek minősítésére, hiszen gyakran a legszörnyűbb cselekedetek elkövetője is mondhatta, hogy államának akkor hatályos joga szerint járt el, így őt büntetőjogi felelősség nem terheli. Időközben ugyanis elterjedt a jog világában a törvényesség elve, a *nulla poena sine lege poenali* princípiuma, amely szerint előzetes büntető jogszabály nélkül nem lehet büntetést kiszabni. Így hát korunkban is az alapvető, természetesnek tekintett moralitás talaján került sor 1948-ban *Az emberi jogok egyetemes nyilatkozatának* kiadására. Ez a dokumentum nemzetközi jellegével tűnik ki. Eleinte alig ötven állam írta alá és nem rendelkezett formális jogi kényszerítő szankcióval, hanem inkább programszerű jellege volt. Mégis ez lett az alapja az emberi jogok elismerésének és védelmének a nemzetközi jog területén. A témakört azután az 1976-ban hatályba lépett, két nemzetközi egyezségokmány öltöztette szilárd jogi formába, nevezetesen *A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya*, valamint *A Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmánya*. Hogy pedig ezek a jogok az egyes földrajzi és kulturális régiókban konkrétan érvényesüljenek, ezzel a folyamattal párhuzamosan jött létre Európában az 1953-ban hatályba lépett, az emberi jogok védelméről szóló európai

¹ E folyamatról részletesen lásd: TIERNEY B., *The idea of Natural Rights. Studies on Natural Rights. Natural law and Church law 1150-1625*, Atlanta 1997.

egyezségokmány, a hasonló tartalmú amerikai egyezségokmány, amely 1978-ban lépett hatályba, továbbá más kontinentális dokumentumok. Újabb, hasonló jellegű dokumentum az Európai Unió alapjogi kartája. Ugyanakkor az alapvető jogok, illetve az emberi jogok védelmét az egyes országok alkotmányai is vállalják. Így ma már mind az államok belső jogában, mind a nemzetközi jogban elmondhatjuk, hogy az emberi jogok bizonyos közös értékeknek egyfajta összességét alkotják, bár megalapozásukban és értelmezésükben jelentős különbségek figyelhetők meg.

Erre a fogalmi fejlődésre a Katolikus Egyház tanítóhivatala, amely számos keresztény erkölcsi érték megjelenését is méltán meglátta ezekben a jogokban, a II. Vatikáni Zsinaton így reflektált: „Az emberi jogok meghatározásának és meghirdetésének folyamata az egyik legfontosabb azon erőfeszítések között, amelyeknek az a célja, hogy hatékony felelet szülessen az emberi méltóság nélkülözhetetlen követelményeire². Ehhez a zsinati megállapításhoz ma az Egyház Társadalmi Tanításának Kompendiuma hozzáfűzi, hogy: „Az emberi jogokban az Egyház korunk által felkínált, kivételes lehetőséget lát arra, hogy megerősítésük révén világszerte hatékonyabb legyen az emberi méltóságnak mint a teremtő Isten által a teremtménybe oltott jellegzetességnek az elismerése és fejlődése³. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát pedig, amelyet az ENSZ 1948. december 10-én hirdetett ki, II. János Pál pápa „valódi mérföldkönek” nevezte „az emberiség erkölcsi haladásának útján⁴. Ugyanez a pápa néhány évvel később, az ENSZ megalapításának 50. évfordulóján kijelentette, hogy ez a nyilatkozat „mindmáig az emberi lelkiismeret egyik legmagasabb rendű kifejezése korunkban⁵”.

Ez az egyetemes nyilatkozat technikai szempontból – úgy tűnik – hatással volt az 1983-ban kihirdetett *Codex Iurus Canonici*-re is. Ez a jelenleg is hatályos egyházi törvénykönyv ugyan az Egyház belső jogával foglalkozik, nem pedig az államok jogrendjével, de éppen belső egyházi szempontból figyelemreméltó, hogy második könyvének első címe: „Az összes krisztushívők kötelelességeiről és jogairól” (*De omnium christifidelium obligationibus et iuribus*) szól. Ennek a címenk a keretében előfordulnak az összes hívőket az Egyházon belül megillető, sajátos kötelelességek és jogok között olyanok is, amelyek, bár önálló teológiai alapjuk van, tartalmukban hasonlítanak az emberi jogok némelyikéhez. Ilyen például az életállapot megválasztásának kényszermentessége (219. kán), valamint az eljárásjogi (221. kán 2. §) és a büntetőjogi (221. kán 3.§) törvényesség elve.

2) Az emberi jogok megalapozása és értelme

Az emberi jogok alapjáról, eredetéről különböző elméletek alakultak ki. Egy vallási eredetű elmélet a puritanizmushoz kötődött, valamint az állam és az Egyház elválasztásához, a lelkiismereti- és vallásszabadság védelme érdekében, hiszen az emberi személynek a legintimebb választása és döntése éppen a lelkiismeret síkján zajlik. Ilyen felfogást vallott például Georg Jellinek német jogfilozófus (1850-1911)⁶. Egy másik értelmezési irányzat inkább filozófiai indíttatású, és a XVII.-XVIII. századi természetjogi gondolkodásból származik, különösen Samuel von Pufendorf (1632-1692) és John Locke (1632-1704) elméletéből, illetve általában a felvilágosodás kori természetjog-eszméből. Pufendorf szerint

² II. Vatikáni Zsinat, *Dignitatis humanae* nyilatkozat, 1: AAS 58 (1966) 929-930.

³ AZ IGAZSÁGOSSÁG ÉS BÉKE PÁPAI TANÁCSA, *Az Egyház Társadalmi Tanításának Kompendiuma* (2004. IV. 2.), Budapest 2007, 91-92, 152. sz. Vö.: II. Vatikáni Zsinat, *Gaudium et spes* lelkipásztori konstitúció, 41: AAS 57 (1966) 1059-1060; KATOLIKUS NEVELÉS KONGREGÁCIÓJA, *Orientamenti per lo studio e l'insegnamento della dottrina sociale della Chiesa nella formazione sacerdotale*, 32, Róma 1988, 36-37. old.

⁴ II. János Pál, *Discorso all'Assemblea Generale delle Nazioni Unite* (1979. október 2.), 7: AAS 71 (1979) 1147-1148.

⁵ II. János Pál, *Discorso all'Assemblea Generale delle Nazioni Unite per la celebrazione del 50° fondazione* (1995. október 5.), 2: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XVIII, 2 (1995) 731-732.

⁶ JELLINEK G., *Die Erklärung der Menschen – und Bürgerrechte*, Leipzig 1895.

például az értelem fényével ki lehet mutatni a természetes törvényt, még ha annak aktuális és megkülönböztetett tételei a csecsemők lelkében a születés pillanatától nem találhatóak is meg⁷.

Ismét más elgondolás szerint az ember jogok egy-egy sajátos kultúra kifejezései, melyeket nem lehet egyetemessé tenni. Ezért ma is előfordul, hogy egyesek az emberi jogok nemzetközileg deklarált jegyzékeit a nyugati kultúrkör sajátos kifejeződésének tekintik, és például az iszlám világ, Afrika vagy Ázsia számára másfajra alapjogi együttest tartanak megfelelőnek. Marx pedig egyenesen egy társadalmi osztály érdekeihez kapcsolja az emberi jogok gondolatát is. Eszerint az adott társadalmi osztály megalkotja a maga jogát az önzéshez. Ebben a gondolatkörben fogalmazódott meg Szabó Imre álláspontja, aki 1948-ban kijelentette: „Az emberi jogok nemzetközi deklarációja is elkerülhetetlenül magával hoz majd számos olyan jogot, megállapítást vagy kitélt az emberi jogoknak az államon belül kifejezésre jutott alakzataiból, amelyeknek a nemzetközi rendezéshez kevés közük lesz. Ez azonban, bármennyire káros is, feltehetően be fog következni, s nemcsak a kifejezés formájának hasonlósága okoz majd zavart... hanem zavart okoz majd az is, hogy a francia deklaráció időhöz kötöttsége és a benne kifejezett jogok némelyikének meghaladott volta nem lesz mindenki előtt világos. Minduntalan tanúi lehetünk annak, hogy a polgári demokrácia hívei ilyen idejétmúlt, s a valóságos feltételekkel... homlokegyenest ellenkező jelszavakat hangoztatnak, s kívánnak felvenni emberi jogokként az államok alkotmányába és a nemzetközi deklarációba”⁸.

Hosszú ideig maga az Egyház is tartózkodással viseltetett az emberi jogok fogalma iránt, hiszen az a liberális gondolati környezet, amelyben megfogalmazódtak, részben éppen a keresztény tanítás kritikájaként fejlődött ki. Az első, aki a katolikus tanítóhivatal részéről pozitív értelemben említi az emberi jogokat, XXIII. János pápa, aki a *Pacem in terris* kezdetű enciklikájában az emberi jogokról a szolidaritás összefüggésében szól és hangsúlyozza a jogok és a kötelességek elválaszthatatlanságát. A hangsúlyt természetesen inkább az emberi személy szükségleteire és törekénységére helyezi, mintsem öntörvényűségére vagy arra, hogy az ember önmagának elégséges lenne⁹.

Az egyházi tanítóhivatal a II. Vatikáni Zsinat óta hangsúlyozza azt is, hogy az emberi jogok abban a méltóságban gyökereznek, amely minden embert megillet¹⁰. Ez a méltóság pedig egyfelől az emberi lélettől elválaszthatatlan, másfelől minden személy számára azonos. A jogokat, amelyek ebből a méltóságból fakadnak, az ember a természetes ész világánál is képes megragadni és megérteni. De még szilárdabb ez a megalapozás a természetfeletti kinyilatkoztatás fényénél, hiszen maga a teremtő Isten az, aki mindent tud az ember és a világ természetéről és összefüggéseiről¹¹.

Az emberi jogok végső forrása tehát nem az emberek pusztá akaratában és kívánságában, nem az államban, nem a közhatalomban keresendő, hanem magában az emberben és a teremtő Istenben¹². Az emberi jogokról az Egyház azt tanítja, hogy azok egyetemeseek, helytől és időtől függetlenül valamennyi emberi lényt megilletnek. Egyben sérthetetlenek is ezek a jogok, hiszen hiábavaló lenne meghirdetni őket, ha nem tennék meg mindent annak érdekében, hogy azokat „mindenki köteles legyen mindenhol és mindenkiel

⁷ Vö. PUFENDORF S., *Eris scandica, qua adversus libros de iure naturali et gentium obiecta diluuntur*, Francofurti et Lipsiae 1743, 40 (§ 24).

⁸ SZABÓ I., *Az emberi jogok mai értelme*, Hungária, Budapest 1948, 162.

⁹ XXIII. JÁNOS, *Pacem in terris* enciklika, 1963. április 11: AAS 55 (1963) 257-304, különösen az I. rész A) szakasza.

¹⁰ AZ IGAZSÁGOSSÁG ÉS BÉKE PÁPAI TANÁCSA, *Az Egyház Társadalmi Tanításának Kompendiuma* (2004. IV. 2.), Budapest 2007, 92, 153. sz.

¹¹ Uo.

¹² XXIII. JÁNOS, *Pacem in terris* enciklika, 1963. április 11: AAS 55 (1963) 278-279.

szemben tiszteletben tartani”¹³. Ezeket a jogokat elidegeníthetetlennek is mondjuk. Sem magunkat, sem embertársunkat nem foszthatjuk meg tőlük, mert ezzel az emberi természet ellen intéznénk támadást¹⁴. Mindezek alapján egyértelműen vallja az Egyház, hogy az emberi jogokat nemcsak külön-külön, hanem a maguk együttesében kell védelmezni¹⁵. A mondottakból következik, hogy az emberi jogok nem vágyak vagy vélemények pusztá kifejezései, tartalmukat az állam nem adja, hanem elismeri. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata még a címében is ezt a szemléletet tükrözi, hiszen ezek a jogok oly mértékben tartoznak természetük szerint magához az emberhez, hogy „minden embert megilletnek mint embereket, nem pedig másodlagos sajátosságok alapján, melyeket másoknak joga volna tetszésük szerint meghatározni”¹⁶.

A manapság jelentkező kísértés különböző harmadik és negyedik generációs emberi jogok elfogadtatására a parlamenti lobbizás különféle eszközeivel másféle szellemi háttérből indul ki. Korunk pluralista társadalmában különböző vallási, kulturális és ideológiai irányzatok élnek együtt. Ezért egyre nehezebb mindenki, vagy legalábbis a nagy többség által elfogadott etikai értékekre alapozni a tételes jogok rendszerét. Pedig az állami szervek által kibocsátott pozitív jogszabályok a társadalom erkölcsi támogatása, a széles körben elterjedt, spontán jogkövető magatartás nélkül egyhamar működésképtelenné válnak. Ha ugyanis a társadalmi konszenzus minimumára sem számíthat a jogalkotó, akkor újabb és újabb védő jogszabályok hálóját fonja az alapvető szándékait kifejező normák köré, amitől a jog rendszere reménytelenül bonyolulttá, szinte már technikailag is alkalmazhatatlanná válik. A jog ugyanis nem izolált normarendszer, hanem szorosan összekapcsolódik a társadalom működésének teljes szisztémájával. Konszenzus és erkölcsi támogatás híján, a pusztá erőszaktól eltekintve, amely a diktatúrák sajátja, kevés eszköze marad egy demokratikus állam jogának az érvényesülésre. A mindenki által elfogadott etikai értékek nyújthatnának megfelelő alapot magának a demokráciának a számára is. De amikor ezeket az értékeket magukat is „az elfogadásukhoz szükséges egyetértés megszerzésének játékaival határozzák meg”, akkor ezeknek az értékeknek a száma és alapja egyre csökken, úgyhogy ilyen körülmények között „egyetlen érték látszik kétségtelennek és vitathatatlanak, annyira, hogy ez a szűrő a többi értékek elfogadásánál: az egyéni szabadság joga ahhoz, hogy korlátozás nélkül kifejezze magát mindaddig, amíg nem sérti mások jogát”¹⁷. Ezáltal pedig többnyire észrevétlenül, de valóságosan, „az igazságosság rendjére épülő, hiteles demokrácia alapjai kerülnek veszélybe”¹⁸. Rousseau totális szabadságról szőtt álma és a szabadságnak azok a mitológiái, amelyek a XIX. és XX. század legradikálisabb politikai irányzatait ihlették, mélysegesen ellentmondásosnak bizonyultak, hiszen véres diktatúrák kiindulópontjául szolgáltak. A szabadságnak erről a túlzott és egyoldalú hangsúlyozásáról méltán jegyzi meg Joseph Weiler, hogy az „magát az objektivitást is a szabadság korlátozásának tekinti. Különös szabadság, melynek nincs tartalma”¹⁹.

A szabadság valójában természeténél fogva konkrét tárgyakkal rendelkezik. Ezek a tárgyak nem egyszerűen vágyak vagy vélemények, hanem értékes és értelmes dolgok. Ezen a ponton azonban eljutottunk egy másik, nagyon szükséges és nagyon sokat vitatott

¹³ VI. PÁL, *Messaggio alla Conferenza internazionale sui diritti dell'uomo* (1968. április 15.): AAS 60 (1968) 285.

¹⁴ AZ IGAZSÁGOSSÁG ÉS BÉKE PÁPAI TANÁCSA, *Az Egyház Társadalmi Tanításának Kompendiuma* (2004. IV. 2.), Budapest 2007, 92, 153. sz.

¹⁵ Uo.

¹⁶ RATZINGER J., *Benedek Európája a kultúrák válságában*, Budapest 2005, 63-64.

¹⁷ RATZINGER J., *Benedek Európája a kultúrák válságában*, Budapest 2005, 61.

¹⁸ RATZINGER J., *Benedek Európája a kultúrák válságában*, Budapest 2005, 63.

¹⁹ WEILER J. H. H., *Un'Europa cristiana. Un saggio esplorativo* (Biblioteca Universale Rizzoli), Milano 2003, 185. Lásd: UA, *Keresztény Európa. Felderítő esszé* ford. és szerk. RIHMÉR Z. A bevezető esszét írta: MÁDL F. (Pázmány Könyvek Sorozat 6) Budapest 2006.

fogalomhoz. Ez pedig az értékek fogalma. Az értékek nem absztrakt valóságok, amelyek elzárhatók a realitás többi részétől, hanem mindig egyfajta viszonynak, vagyis relációnak a kifejezői. Ugyanez érvényes az értelmességre, illetőleg a dolgok értelmére nézve is. A termékek és szolgáltatások értékét például gyakran pénzügyi válságokhoz viszonyítjuk. Ez ugyan elég tökéletlen viszonyítási alap, ahogy az utóbbi idők pénzügyi válságai is mutatják, ám mégis jelzi, hogy az érték egyfajta viszonyban, relációban áll. Néhány évtizeddel ezelőtt szokás volt megkülönböztetni használati értéket és csereértéket. Mind a kettő az emberhez való viszonyulást fejezi ki. Bizonyos emberi cselekedetek vagy dolgok értelmét és értékét gyakran a családhoz, a nemzethez, vagy még szélesebb közösséghez, akár az egész emberiséghez, vagy a világtörténelemhez szokás viszonyítani. Ám ha a világmindenségén kívül másik realitás nem létezik, honnan kap értelmet és értéket maga az univerzum?

3. Az emberi jogok tartalma

XXIII. János, VI. Pál és a II. Vatikáni Zsinat részletesen konkretizálják az emberi jogok egész koncepcióját. Ezeknek egyfajta összefoglalását vagy gyűjteményét adta közre II. János Pál pápa *Centesimus annus* kezdetű enciklikájában, kiemelve „az élethez való jogot, amelynek szerves részét képezi az a jog, hogy a magzat a fogantatás után anyja méhében növekedjék; továbbá a jogot ahhoz, hogy ki-kik meg nem bontott családi kötelékben és személyisége fejlődéséhez kedvező erkölcsi környezetben éljen, valamint a jogot, hogy az igazság keresése és megismerése által szabadságát és értelmi képességét éretté formálja; a jogot ahhoz, hogy részt vegyen a föld javait hasznosító munkában, és ezzel biztosítsa saját maga és szerettei megélhetését; végül a jogot ahhoz, hogy szabadon alapítson családot, és – nemiségét felelősséggel gyakorolva – elfogadja és felnevelje gyermekeit. Ezeknek a jogoknak bizonyos értelemben a vallásszabadság a forrása és az összegezője; a vallásszabadságot pedig jónak fogjuk fel arra, hogy az ember saját hite igazsága szerint és személyisége transzcendentális méltóságának megfelelően éljen”²⁰.

Ebben az értelemben keresi az utóbbi évtizedek katolikus tanítása az emberi jogok fogalmának teljes és szilárd értelmét. Ez az objektív szemlélet reális alternatívát kínálhat a szélsőséges relativizmussal és annak nemkívánatos társadalmi következményeivel szemben.

²⁰ II. JÁNOS PÁL, *Centesimus annus* körlevél, 47: AAS 83 (1991) 851-852.